

Резюме

В статье раскрыты новые тенденции и явления в хозяйственном развитии Правобережной Украины у первых десятилетиях после присоединения к Российской империи.

Ключевые слова: *хозяйственная жизнь, Правобережная Украина, развитие, новые явления, тенденции.*

Одержано 28 березня 2013 р.

УДК 94(477.87)"18/19":323.18(=161.2)

Р. І. Майор

ПОЛІТИКА МАДЯРИЗАЦІЇ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ В ЗАКАРПАТТІ В СЕРЕДИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті проаналізовано політику мадяризації, яка розглядається автором як основний гальмівний фактор розвитку українського національного руху в Закарпатті; висвітлено основні сфери, методи та результати її здійснення угорською владою у середині ХІХ – на початку ХХ ст.

Ключові слова: *мадяризація, русини, українці, угорці, національний рух, Закарпаття.*

Одним із найважливіших чинників, що впливав на розвиток українського національного й суспільно-політичного руху в Закарпатті у середині ХІХ – на початку ХХ ст. був процес мадяризації українців, яку проводив угорський уряд. Її суть полягала у тім, аби стерти національні особливості українців – їх національну ідентичність та самосвідомість, культуру, мову, релігію, історію, та нав'язати їм власні національні елементи, «перетворивши» їх, таким чином, на угорців. У кінцевому рахунку асиміляції українців, як і інших національних меншин Угорщини, мала привести не лише до формування єдиної мадярської політичної нації, але й сприяти зміцненню національно-політичної потуги мадярів у Габсбурзькій монархії.

Окремі аспекти порушеної проблеми розглядали такі українські історики як І. Жегуц¹, Н. Макаренко², І. Мандрик³, С. Пап⁴, А. Пекар⁵, Р. Фатула⁶, В. Шандор⁷, угорські вчені М. Майєр⁸ та Й. Перені⁹, російський етнограф Г. Де-Воллан¹⁰, англійський історик Р.У. Сетон-Уотсон (псевдонім Scotus Viator), який, зокрема, є найвідомішим в Англії експертом з питань міжетнічних відносин в Мадярщині й прославився завдяки своїй праці «Расові проблеми в Угорщині»¹¹, де значна увага приділена й проблемі асиміляції угорцями української спільноти у ХІХ ст. Більшість із зазначених авторів торкалася політики мадяризації на Закарпатті в контексті висвітлення більш ширших явищ та процесів, і лише незначна

група істориків, зокрема Н. Макаренко та Р. Фатула, присвячувала цьому питанню окремі розвідки. Утім, як першим, так і другим вдалося висвітлити низку важливих аспектів ідеології та практики проведення політики денационалізації українців, зокрема руйнування українського шкільництва, процес мадяризації освіти, греко-католицької церкви, духовенства, топоніміки, українських прізвищ та імен, витіснення із вжитку української мови, дискримінацію закарпатців у сфері самоврядування і вищих органах державної влади, боротьбу закарпатців проти насильницької асиміляції угорською владою. Однак, на сьогодні є недослідженою проблема впливу й наслідків політики мадяризації на розвиток українського національного руху в Закарпатті, маловивченим залишається питання пов'язане з причинами відмінності різного ступеня і масштабу асиміляції різних соціальних станів: духовної і світської інтелігенції, з одного боку, і селян – з іншого. Зважаючи на це, а також на важливість з'ясування сутності та наслідків політики мадяризації на розвиток українського національного руху в краї виникає необхідність комплексного вивчення порушеної автором проблеми.

Асиміляція національних меншин, як зазначав Н. Макаренко, була лейтмотивом діяльності угорського уряду в сфері національної (внутрішньої) політики, особливо в період після 1867 р., коли Угорщина отримала рівні права з Австрією¹². На думку В. Шандора, погорда, зневага й заперечення природніх національних прав різних народів, що її населяли, були в основі державної філософії та політики, і мали «свій корінь глибоко в історії та психології мадярів»¹³. Парадоксально, але уряд навіть не приховував шовіністичні цілі своєї національної політики. Прем'єр Д. Банффі відкрито заявляв: «Публічно визнаю, що мадяризація є головною великою метою, для якої мають працювати всі вірні мадярські патріоти. Без шовінізму не можна заснувати цілісну мадярську державу. Майбутнє Мадярщини залежить від того, чи вдасться нам поглинути немадярські національності»¹⁴. А прем'єр І. Тіса, у листі до доктора Є. Олесницького 1914 р. писав: «Мені відомий український національний рух, і я не противлюся поширенню освіти серед угорських русинів, але не можу дозволити на те, щоби той рух прибрав більших розмірів. Не можу згодитися на ніяку політичну агітацію, бо я маю в Мадярщині ще сербів, хорватів та інших [національних – Р.М.] меншин. Якби я дозволив русинам на свободній національній розвій, мусів би дати таку саму свободу також сербам, хорватам і т.д., а того не можу зробити з огляду на інтерес Мадярщини»¹⁵. При цьому їх висловлювання не були порожніми словами, підтвердженням чого є хоча б той факт, що при одному з міністерств за ініціативою Д. Банффі було засновано спеціальне відділення, яке стежило за національним рухом українців та мало здійснювати оперативні контракції від імені влади для його придушення¹⁶. На думку І. Мандрика, «мрія великодержавних шовіністів створити однонаціональну державу була не чим іншим, як божевіллям»¹⁷. Однак, вона, мусимо визнати, крім того, що давала позитивні результати для Будапешту у проведенні запланованої

внутрішньої політики, ще й стало основним гальмівним чинником у розвитку українського національного руху в Закарпатті.

Однією з основних сфер, у якій здійснювалася мадяризація українців була освітня та мовна. У відповідності до закону, прийнятого 1879 р., угорська мова стала обов'язковим предметом вивчення у всіх народних школах¹⁸, а з 1883 р. – у гімназіях і реальних училищах¹⁹. Тоді ж руська мова була відмінена як обов'язкова в гімназіях, народних і греко-католицьких школах. А з 1881 р. її навіть не складали на випускних іспитах у школі²⁰. Посилення процесу асиміляції відбулося після прийняття шкільного закону 1893 р., за яким на угорську мову навчання переводилися всі школи, де не менше 20% учнів вважали її рідною. У результаті чого з кінця XIX ст. сотні українських народних шкіл, утримуваних коштами місцевих громад, перетворилися на змішані двомовні школи, у яких процес навчання здійснювався угорською мовою і за угорськими підручниками, а рідна мова викладалася лише в якості окремої дисципліни²¹. Систематичне і цілеспрямоване знищення українського шкільництва угорським урядом було таке досконале, що на початку Першої світової війни в Закарпатті не було жодної, навіть народної школи з рідною мовою навчання²². З 1874 по 1907 рр. кількість українських шкіл у краї скоротилася з 571 до 23, а 1912 р. були закриті й останні 23 школи, а кількість змішаних шкіл становила всього 61, тоді як 1882 р. їх нараховувалося 246²³. Така ситуація призвела до того, що неписьменність серед українців становила 85,5%²⁴. Часто рідну мову досконало не знали навіть священики, які виконували роль шкільних учителів²⁵. В українські школи нерідко направляли вчителів за фахом, які ні читати, ні писати українською мовою не вміли²⁶. У багатьох випадках вчителями в народних урядових школах призначали угорців, які взагалі не володіли українською. Через це, як зазначав Л. Явдик, система викладання у школі носила доволі оригінальний характер: «Учні не розуміють по-угорськи, а вчителі – по-руськи»²⁷. Зрозуміло, що результат такого процесу навчання був нульовим чи близьким до нуля. Тому не випадково у першій чверті XX ст. більшість закарпатців не вміла читати й писати ні по-українськи, ні по-угорськи²⁸.

Політика угорської влади спрямовувалася на культивування у дітей та молоді, незалежно від їх національної приналежності, почуття належності до «мадярської батьківщини і мадярської нації»²⁹ та відданості Угорській державі³⁰. Засобами реалізації цієї мети слугували навчальні заклади: починаючи від народних шкіл, завершуючи гімназіями³¹. Львівська газета «Слово» 1861 р. на своїх шпальтах відмітила, що в школах і семінаріях «русинів роблять мадярами»³². А С. Ключурак писав у своїх спогадах: завданням науки в школі «було калічення наших дитячих душ і виховання з нас ренегатів-мадяронів»³³. Однак така політика, незважаючи на те, що її підтримувала велика частина закарпатського духовенства³⁴, яке, власне, й саме було знаряддям мадяризації, як правило, мала зворотній результат і призводила не до формування любові до всього угорського, а до появи в українців ненависті до своїх вчителів, священиків, будителів, які висту-

пали активними мадяризаторами³⁵ та отримували за свою «просвітницьку» й «патріотичну» діяльність грошові премії³⁶. Так, за успіхи у вивченні угорської мови вчителі одержували доплату до зарплати в сумі 100-120 золотих, тоді як річна платня вчителя складала 500 золотих. Одним із результатів такої політики стало різке зменшення учителів-українців: якщо 1909 р. їх кількість серед вчителів краю дорівнювала 22,8%, то 1910 р. – всього 3,5%³⁷. Як бачимо, освіта перетворювалася угорською владою в один із інструментів здійснення мадяризації українців, який, з одного боку, сприяв асиміляції русинів, а з іншого, призводив до низького рівня грамотності та знань учнів, відсутності взаємозв'язку між угорськомовним учителем та країномовним учнем.

У цей час найважливіше значення у збереженні українцями своєї національної ідентичності відігравали релігія («руська віра»³⁸) та розмовна народна мова. У зв'язку з цим уряд прагнув максимально зменшити, нівелювати відмінності між русинами та угорцями в релігійно-церковній та мовній сфері. Для цього починаючи з 1860-х рр. влада активно здійснювала спроби запровадити у церковне богослужіння угорську мову (так званий рух за «мадярську літургію») та створити окреме мадярське єпископство³⁸. Крім того, Будапешт неодноразово намагався запровадити в церковних книгах і молитовниках замість кириличного алфавіту латинський (на основі угорської фонетики)³⁹, проти чого гостро виступали такі громадські діячі як А. Волошин, Ю. Шуба, П. Гебей, С. Сабов та ін.⁴⁰. Однак, значна частина уніатського духовництва, зокрема прясівський єпископ С. Новак та його прибічники⁴¹, схвалювали урядову політику щодо ліквідації кириличного алфавіту і його заміну латинським, добровільно погоджувалася проводити богослужіння і церковні обряди, в тому числі й католицькі, угорською мовою⁴². Як справедливо зауважував відомий галицький громадський діяч та вчений В. Гнатюк, мадяризація проводилася згори, від консисторії⁴³. На краці парафії призначалися священники-мадярофіли, в храмах примушували вживати угорську мову, навіть там, де угорців не було й де ніхто угорської не розумів⁴⁴. В Угорщині навіть був створений спеціальний мадяризаційний фонд, з якого виплачували гроші священникам, котрі вели літургію мадярською мовою⁴⁵. Грошову винагороду від Міністерства культів і освіти Угорщини священники Мукачівської греко-католицької єпархії отримували і за виконання функцій таємних агентів⁴⁶.

При цьому заміна кириличної абетки на латинську не обмежувалася лише церковно-релігійною сферою. Латиниця розглядалася Будапештом як універсальний інструмент здійснення мадяризації у писемному мовленні. У 1870-1880-х рр. угорська влада здійснила дві невдалі спроби запровадити латиницю та угорську транскрипцію в українському правописі у всіх сферах життєдіяльності, а насамперед – школі⁴⁷, звідки кирилиця була повністю виключена лише 1916-1917 рр. Та успіхи цієї кампанії

* 1897 р. 97% українців Закарпаття були греко-католиками.

були недовгими, оскільки вже влітку 1918 р. Ординаріат Мукачівської єпархії відкликав розпорядження проти кирилиці, а уряд графа М. Каролія визнав права використання української мови у всіх школах⁴⁸.

Проведення духовенством літургії угорською мовою викликало протест з боку українського населення, головно селян, котрі, як зазначав С. Ключурак, «одним фронтом» стали проти запровадження угорської мови в богослужінні⁴⁹. Священик вишківської парафії Є. Ференчик з жалем констатував, що його парафіяни «... найрішучіше тримаються старослов'янських обрядів і відмовитись від них ні за яких обставин не згодні»⁵⁰. Супротив мадяризації у церковно-релігійній сфері найяскравіше проявився у переході великої кількості українців з уніацтва в православ'я. Цей рух розпочався ще у 1860-х рр.⁵¹, але масового характеру набрав лише з початку ХХ ст.⁵². У період тотальної мадяризації греко-католицька церква, будучи «одиноким національним бастионом», як її називав В. Шандор⁵³, вже не могла, як раніше, повноцінно виконувати функції захисту української ідентичності, оскільки сама ставала інструментом здійснення політики асиміляції. Рух у православ'я, хоч і носив релігійне забарвлення, був спрямований проти окатоличення і денаціоналізації українців⁵⁴. Недарма М. Брацайко підкреслював, що «православ'я оригінально було майже чисто національним рухом»⁵⁵. Розуміючи це, угорська влада, використовуючи поліцію, жандармерію та військо, здійснювала репресії проти українців, котрі переходили у православ'я, насильно заганяла людей в уніатські храми, а тих, хто відмовлявся – жорстоко били, не жалючі і дітей, вішали, саджали у в'язниці, звинувачували у «державній зраді», організовуючи сфальсифіковані судові справи на зразок Мараморш-Сиготських судових процесів тощо⁵⁶.

Угорські шовіністи, щоб хоч якось виправдати свої дії, намагалися показати, що перехід у православ'я – це політичний рух та політична агітація на користь Росії, хоча було цілком зрозуміло, що цей рух у дійсності – реакція, відповідь на спробу змадяризувати греко-католицьку церкву⁵⁷. Самі селяни перехід у православ'я пояснювали своєю ненавистю до священиків та католицизму, до усього того, що було угорським⁵⁸. Зокрема, вони зазначали: «Ми не від віри втікаємо, ми втікаємо від священика мадярона»⁵⁹; «ми скоріше віру залишимо, але його (священика-мадярона – Р. М.) ні на цьому, ні на тому світі не хочемо бачити»⁶⁰. З ряду цілком об'єктивних причин статус церковнослужителя у громадській думці різко впав, селяни не слухали й висміювали священиків, кидали у них камінням, а часом навіть погрожували вбити⁶¹. Все це було наслідком переходу духовенства на угорський бік, наслідком їх продажності та перетворення на мадяронів, на активних мадяризаторів рідного народу, на тих ренегатів, що відреклись від своїх релігійних і національних переконань.

Отже, політика мадяризації спрямовувалася на максимальне витіснення з культурної сфери української мови, як символу ідентичності, який відмежовував українську етнічну спільноту від угорської, а тому відіграв етнодиференціюючу роль у соціумі. По суті політика угорського

уряду в XIX – на початку XX ст., щодо української мови носила характер лінгвоциту, кінцева мета якого полягала в остаточній асиміляції українців. Така ж ситуація була характерна і для Наддніпрянщини, де нищення української мови систематично й цілеспрямовано здійснювала російська влада, приймаючи різні документи, на зразок Валуєвського циркуляру 1863 р. та Емського указу 1876 р., які були спрямовані на витіснення мови українців з культурної сфери та її обмеження побутовим вжитком, а інколи й взагалі заперечували сам факт її існування⁶². Та незважаючи на тотальні заходи влади щодо насадження угорської мови в Закарпатті, дана кампанія не дала очікуваного результату. За статистичними даними 1880 р. в Австро-Угорщині рідну мову вживали 92% румунів, 89,5% українців, 62% німців і т. д.⁶³. Якщо ж окремо розглядати питання розмовної мови серед інтелігенції, в тому числі духовної, то ситуація тут буде докорінно відрізнятися від вищенаведених статистичних даних. Так, 1900 р. лише 23% всіх священиків греко-католиків, а отже в абсолютній більшості українців за національністю, вживало українську мову⁶⁴. 1910 р. питома вага міщан, що розмовляли українською мовою, становила 23%⁶⁵.

Велика увага угорських шовіністів зверталася на мадяризацію системи апарату державного управління. В центральних державних установах 95%, у комітатському управлінні – 93%, серед суддів і прокурорів – 97%, серед державних учителів – 82% складали угорці⁶⁶. Будапешт намагався всіма методами не допустити на провідні державні посади представників національних меншин. Угорці переважали в жупних зборах навіть тих дистриктів, де вони не складали і однієї соті відсотка населення⁶⁷. Існувала поширена практика роздачі посад братам чиновників, шуринам, котрі рідко бували у своїх округах і часто навіть не мали повної шкільної освіти⁶⁸. Якщо ж на державні посади і допускалися українці, то це, як правило, хоча мали місце й винятки, були уже асимільовані представники української спільноти⁶⁹, або безпринципні й безхарактерні особи, які нічого не робили для захисту власного народу⁷⁰. Провідних українських чиновників угорський уряд часто позбавляв займані ними посади, направляв на інше місце роботи, віддалене від українських міст чи сіл⁷¹, або ж відкрито переслідував та ставив клеймо «зрадника батьківщини»⁷². Внаслідок такої маргіналізації українських чиновників влада позбавляла закарпатців своїх представників у місцевих та вищих органах влади, що автоматично призводило до обмеження легальних методів здійснення захисту своїх національних, політичних і культурних прав.

Окрім закладів освіти, центрами проведення мадяризації від середини 1880-х рр. до 1918 р. стали спеціально створені у середовищі проживання національних меншин угорські культурно-просвітницькі товариства, які користувалися підтримкою держави, опікувалися десятками, а то й сотнями дитячих притулків, бібліотек, займалися насадженням угорської культури тощо. На території Закарпаття діяли «Мадярський шкільний гурток», «Усеугорське шкільне товариство», «Товариство поширення

мадярської мови», Верховинське мадярське товариство «Femka»⁷³, «Мадярське просвітницьке товариство»⁷⁴. Паралельно з розширенням мережі угорських організацій, Будапешт заборонив неугорським народам створювати власні політичні товариства та об'єднання, дозволялося мати лише літературні та культурні спілки⁷⁵. Але й ті з часом, як це спіткало «Товариство св. Василя Великого» та «Руську Бесіду», що діяли на території Закарпаття, закривалися владою або ж їх очолювали мадярони, під керівництвом яких спілки й казино припиняли свою культурно-просвітницьку діяльність й існували лише формально⁷⁶.

Ідеї здійснення мадяризації неугорських національностей слугувала навіть угорська статистика, завдання якої полягало у тім, щоб показати чисельну перевагу мадярів в Угорщині. При переписі населення 1891 р. за мадяра записували кожного, хто вмів лише вітатися по-угорськи. У результаті таких фальсифікацій число русинів на 1891 р. зменшилося, зрозуміло лише на папері, до 379 713 осіб, тоді як 1857 р. складало 423 713⁷⁷. Аналогічні махінації проводилися і в наступні роки. За даними перепису 1900 р. у багатьох українських селах, де українці становили більше 70% населення, за переписом 1910 р. їх нараховувалося вже лише біля 20-30%, а то й взагалі 0%⁷⁸. У свою чергу, ці «об'єктивні» дані дозволяли угорській владі активно й «законно», принаймні за даними фальшивої статистики, проводити в уже «мадярських» населених пунктах політику мадяризації неугорського населення за допомогою закладів освіти та культурних товариств. Крім того, статистика, констатувавши чисельне збільшення угорців у монархії, створювала ілюзію формування «єдиної неподільної угорської політичної нації» – ключового елемента угорської шовіністичної ідеології. У даному випадку слухними є зауваження одного словака, котрий зазначав, що в «часах розбурханих національних пристрастей урядова статистика стала... “безстыдною проституткою шовінізму”», а тому до неї потрібно ставитися з великою долею скептицизму⁷⁹.

У різні періоди своєї діяльності сприяла процесу мадяризації й ужгородська угорськомовна преса: «Ung» («Унг»), «Kelet» («Схід»), «Gyng Katholikus szemle» («Греко-католицька хроніка»), «Ungvari Kozlony» («Ужгородський вісник»), що отримувала за це відповідні дотації від уряду⁸⁰. При цьому ті газети, які різко виступали проти політики денационалізації, тим чи іншим чином сприяли розвиткові національної свідомості українців, чи їх публікації, на думку влади, носили небезпечний для держави характер, закривалися або ж з продажу вилучалися їх окремі номери⁸¹. Така доля, зокрема, спіткала ужгородську сатиричну газету «Сова», яка викривала та висміювала зрадників-мадяронів, а головно, мукачівського єпископа С. Панковича та його прихильників⁸².

Для пришвидшення асиміляції українського населення та утвердження «єдиної мадярської нації» уряд активно проводив політику мадяризації топоніміки, прізвищ та імен представників національних меншин, у тому числі українців⁸³. Для цього з кінця XIX ст. навіть почали створюватися спеціальні культурні товариства, в тому числі й гуртки, по мадяризації

українських прізвищ. Чиновників, інтелігенцію, заможних осіб змушували змінювати свої прізвища на угорські. Той, хто без вагань виконував таке розпорядження, отримував пільги (серед них – десятикратне зменшення гербового збору: з 5 гульденів до 50 крейцерів⁸⁴) і однакові права з угорцями, а інших називали неблагонадійними й всіляко переслідували⁸⁵. Однак, кампанії по мадяризації українських прізвищ не мали великого успіху. Таку акцію, як правило (бо частина інтелігенція рішуче виступила проти вищезазначених нововведень⁸⁶), підтримали лише інтелігенція, урядовці та заможне населення, а більшість українців рішуче відмовилася виконувати дане розпорядження уряду⁸⁷.

Для того, щоб стерти у свідомості закарпатців руську (українську) національну ідентичність, угорська влада намагалася витіснити з їх свідомості саме слово «руський», «руське», «русини». З цією метою ще в 1860-х рр.⁸⁸ вона почала називати українців «мадярами греко-католицького обряду», «мадярами греко-католицької віри», «мадярами, що розмовляють по-руськи», «греко-католицьким народом»⁸⁹, або просто «göög egyesült» (сполучені католики), «göög katholikus» (греко-католики)⁹⁰, «göög egyesült katholikus» (східні об'єднані католики)⁹¹. В офіційному діловодстві вилучався термін «Ruthenen», яким самі угорці завжди називали українців, оскільки бачили в ньому «руський корінь»⁹². Частина закарпатського духовенства та інтелігенції активно підтримала таку політику Будапешта⁹³. Так, мукачівський єпископ С. Панкович на автономістському конгресі 1871 р. заявив, що не знає греко-католиків, що «угорські руські» – це також римські католики, котрі відрізняються від них лише «мертвою церковнослов'янською мовою богослужіння», яку населення не розуміє⁹⁴. Тоді ж єпископ оголосив українських греко-католиків «римськими католиками»⁹⁵. Одночасно з витісненням із вжитку етнонімів «русини», «руснак», «руський», угорці намагалися довести, що «греко-католицькі мадяри» – це не мадяризовані русини, а нащадки угорців, які, переселившись на територію Закарпаття, прийняли східний обряд. Не зважаючи на те, що закарпатські інтелігенти висміювали це твердження як нахабну брехню⁹⁶, вжиті угорською владою заходи все ж сприяли проведенню політики асиміляції українського населення.

Серйозну небезпеку у проведенні політики мадяризації Будапешт бачив в українському національному рухові, розвитку якого на території Угорщини сприяли зв'язки між українською громадськістю Закарпаття та Галичини. Мадярська влада боялася щоб закарпатці «не заразилися українством», яке вона вважала далеко небезпечнішим за русофільство⁹⁷. У зв'язку з цим наприкінці XIX – початку XX ст., а особливо напередодні Першої світової війни, прикордонна поліція і жандармерія ретельно охороняла кордон з Галичиною, дбала про те, щоб звідти не пересилали українську літературу, зокрема часописи⁹⁸, здійснювала домашні обшуки в пошуках галицьких газет та журналів⁹⁹, конфісковувала книжки і все те, що могло будити національну свідомість між закарпатцями¹⁰⁰, звинувачувала у зраді тих, хто мав з галичанами будь-які відносини¹⁰¹. Все

це мало на меті розірвати зв'язок між українцями, щоб не допустити їх консолідації у межах Габсбурзької монархії, ліквідувати будь-які шляхи і можливості, що сприяли розвитку українського національного руху, який міг покласти край ідеї створення єдиної політичної угорської нації.

Характерно, що денационалізуюча політика угорців постійно супроводжувалася декларуванням рівності всіх народів Габсбурзької монархії. Галицька інтелігенція зазначала, що «навіть в абсолютній Росії не робиться таких речей так явно, з таким цинізмом, а особливо з устами, повними грімких фраз про свободу, толеранцію і цивілізацію», як у Закарпатті¹⁰². Окрім того, політика асиміляції неугорців закріплювалася на законодавчому рівні. І стосувалося це не лише витіснення мов національних меншин з шкільництва, державних установ тощо. Ідея утвердження «єдиної мадярської політичної нації» у межах Угорщини також була закріплена на законодавчому рівні. Відповідно до закону про національність 1868 р. («Закон No XLIV про рівноправність національностей») зазначалося, що «всі громадяни Угорщини утворюють одну єдину мадярську націю і кожен громадянин, до якої нації він би не належав, автоматично стає її членом»¹⁰³. Таким чином, не дивлячись на те, що навіть у самій назві законопроекту вживалося словосполучення «рівноправність національностей», про неї у законі фактично не йшлося.

Результат політики мадяризації найбільше відбився на інтелігенції: оскільки та, на відміну від селян, по-перше, могла отримати від асиміляції з титульною нацією (без огляду на її фіктивність чи щирість) конкретні матеріальні чи інші вигоди; по-друге, інтелігенція була значно ближчою до угорського соціокультурного середовища, ніж селянство, внаслідок чого вона мимоволі приймала та засвоювала угорські атрибути та цінності – мову, релігію, культуру, національну ідентичність та ін.; по-третє, суттєвий вплив на пришвидшення денационалізації кліру та людей зайнятих розумовою працею мали такі соціально-психологічні чинники як психологічна потреба особи бути афілійованою (прийнятою до спільноти та визнаною нею) з угорським соціумом та комплекс меншовартості, характерний для інтелігенції, який, проте, і сам значною мірою був наслідком політики мадяризації, що, у свою чергу, говорить про взаємообумовленість і взаємовплив цих двох явищ. Зважаючи на перераховані та деякі інші фактори переважна частина світської, а особливо духовної інтелігенції вдома та в ширшій товаристві розмовляла угорською мовою, нею ж велася приватна і урядова переписка, читала майже виключно угорські газети і книжки, а руську мову вживала лише під час розмови з селянами. Народну розмовну мову вони вважали некультурною, соромилися як її, так і рідного народу¹⁰⁴. З різних причин відрікалися не лише рідної мови, але й рідної національної ідентичності, визнавали себе представниками мадярської нації¹⁰⁵. Відступництво й безпринципність частини духовенства виразно ілюструє позиція священника із Лаборці, котрий заявляв: «Я Русин тільки в церкві, а вийшовши із церкви – Мадяр»¹⁰⁶.

На початку 1860-х рр. О. Духнович із жалем відзначав що українському чиновництву «руська народність неможлива. Йому руське слово бридке; він соромиться руського. Суцций поміж мадярами, він уже мондокае, шукаючи тим схильності у чужих... Так істинно єсть мое слово: русин (угорський) чим-небудь буде тільки не русином»¹⁰⁷. За словами В. Охримовича, на середину 1890-х рр. закарпатська інтелігенція вже була «цілкомовито змадяризована і відчужена від простого народу»¹⁰⁸. В той же час провідні галицькі діячі: І. Франко, М. Павлик, Ю. Романчук та ін., під час святкування угорцями тисячоліття своєї держави 1896 р., опублікували протест у формі брошури під назвою «І ми в Європі», де була дана гостра критична оцінка закарпатської світської інтелігенції, особливо сільських вчителів: «З дуже малими виїмками ся інтелігенція, – зазначалося в «Протесті», – наскрізь змадяршена, встидається руської мови, цурається рідного люду. Мадяризація зробила їх не тільки перевертнями і ворогами власного народу, але рівночасно zdeградувала їх морально, поробила їх сибаритами, підляками, лизунами, прислужниками панськими, загасила в їх душах всяке ідеальне змагання, всяке етичне почуття»¹⁰⁹. На тотальне омадяршення закарпатської інтелігенції на сторінках львівського часопису «Житє і слово» вказував і В. Гнатюк. Учений відмічав, що такий ступінь мадяризації характерний для інтелігенції не зважаючи на те, що вона ще «має якесь неясне почуття руськості»¹¹⁰. У свою чергу відомий закарпатський діяч, вчений, член Наукового товариства імені Шевченка Г. Стрипський на початку ХХ ст. з іронією підкреслював, що «за руснацьку інтелігенцію не треба боятися. Вона на сьогоднішній день настільки угорська, що з неї не буде вже ніколи, якщо б вона того і хотіла – ні руснацька, ні москальська»¹¹¹. Політика мадяризації та безпринципність інтелігенції призвели до того, що напередодні Першої світової війни «число явних інтелігентних русинів, – як зазначав А. Штефан, – наближалося до зєра»¹¹².

Про успіхи мадяризації постійно свідчили дані офіційної статистики, за якою у шести українських комітатах у 1910 р. із 508 греко-католицьких священників русинами себе називали лише 72, а з 831 учителів народних шкіл – лише 97. Однак тут існує ряд «але». На думку В. Шандора, у даному випадку формальне визнання угорської національної ідентичності дозволяло їм зберегти свої посади й мати засоби для існування¹¹³. А П. Сміян підкреслював, що лише відмова від своєї народності та «патріотична» діяльність, як правило, давали можливість отримати освіту, займати високі посади й просуватися по службі¹¹⁴. А тому, беручи до уваги реалії тогочасного життя, не завжди слід робити висновки на основі таких статистичних даних, бо вони, по-перше, не завжди відображали реальну позицію опитуваних, які часто самостійно й свідомо говорили те, що прагнула почути влада; а, по-друге, автором вже зазначалося вище, що й сама статистика слугувала політиці мадяризації й була, як правило, далекою від об'єктивної соціології.

Фактично політика мадяризації завдала основного удару по найбільш освіченій верстві населення – духовенству та інтелігенції, тобто тому соціальному стану, який у XIX – на початку XX ст. виконував у Закарпатті роль української еліти. А знищуючи її, влада позбавляла українців національних лідерів, тих провідників нації, завдяки яким відбувався національний поступ, тих людей, які мали виконувати роль національного політичного представництва. Це мало вкрай негативний наслідок для розвитку українського національного руху й вело до деформації соціальної структури українського суспільства. Більше того, відрікшись від рідної мови, національності та повністю змадярчившись, духовенство та інтелігенція у руках угорської влади ставали зручним інструментом асиміляції найбільш численної верстви українства – селян. Трагедія полягала ще й в тому, що часто задля мадяризації селян вони докладали більше зусиль ніж самі угорці, чим намагалися вислужитися перед останніми й показати їм цим самим свою відданість. Така інтелігенція не займалася поширенням освіти серед населення народною розмовною мовою та пропагуванням української національної ідеї. Вона не формувала ті підвалини своєї ідеології та практичної діяльності, на яких стояв народовський рух у Галичині та Буковині, український національний рух у Наддніпрянщині.

Та не зважаючи на те, що більша частина духовенства та світської інтелігенції була змадяризована, це ні в якому випадку не означало суцільну асиміляцію української спільноти з угорською. Адже проведення політики тотальної мадяризації викликало протест з боку українського населення, головню селян та невеликої частини інтелігенції, у тому числі духовної. Як вже зазначалося вище, найбільш яскраво це проявилось у переході українців з уніацтва в православ'я. Іншими формами протесту були: самостійне закриття селянами церков, де богослужіння священиками-мадяронами велось угорською мовою¹¹⁵, виступ проти проведення календарної реформи, яка мала на меті ввести замість юліанського календаря григоріанський¹¹⁶, відмова посилати дітей до школи, де все було угорське¹¹⁷.

Важливо те, що ці протести проти мадяризації та католицизму не були поодинокими, вони носили масовий характер, особливо наприкінці Першої світової війни, яка ще більше загострила міжнаціональний антагонізм у краї. В українському середовищі посилювалися й радикалізувалися антиугорські настрої. Свідченням цього є лист тереблянського священика І. Яцька до єпископа Мукачівської уніатської єпархії, у якому зазначалося, що «народ ненавидить угорців та католицизм і цурається всього, що є угорським, католицьким»¹¹⁸. А закарпатські будителі в основному літературно-просвітницькими засобами намагалися протидіяти угорській національній та мовній експансії, зберегти ідентичність та самодостатність місцевого населення¹¹⁹. Зокрема О. Духнович, як підкреслював С. Пап, писав вірші для того, щоб поезією «вливати в душу народу почуття патріотизму»¹²⁰. Його вірш «Я русин був, є і буду!» – яскравий приклад такої

патріотичної поезії; в ньому лунає протест проти мадяризації, заклик до пробудження національної свідомості. Цей вірш став гімном для українців Закарпаття. Його знало напам'ять майже все населення: діти, молодь, старше покоління. На Пряшівщині ще в 1918-1939 рр. у багатьох селах після літургії у неділю та свята співався гімн: «Я русин був, є і буду!»¹²¹.

На політичній арені права українців відстоював А. Добрянський. Він розробив чимало політичних проектів¹²², метою яких було забезпечення національно-культурної та політичної автономії для українських земель у Габсбурзькій монархії, захищав права закарпатців в угорському парламенті¹²³. Однак, його діяльність на цій ниві, на жаль, досить рідко давала бажані результати. Такий перебіг подій був зайвим підтвердженням того, наскільки б талановитою чи геніальною не була та чи інша особистість, політичний діяч, національний лідер, самотужки подолати державний режим, який базувався на шовінізмі, неможливо.

Та всупереч прагненням угорців створити одну політичну мадярську націю, асимілювавши всі національні меншини в Угорщині, ця ідея загалом зазнала краху, хоча й мала окремі, фрагментарні успіхи. Незважаючи на жорстку мадяризацію, більшість українців зберегла свою національну, релігійну, мовну ідентичність, свій національний характер. О. Духнович у листі до Я. Головацького зазначав: є ще русини, хоч їх і не багато, «таких, що за ребро дадуться повісити за русчизну. Читають книги, розмовляють публічно, і не соромляться виступити де-небудь по-руськи»¹²⁴. А чернівецька газета «Буковина» писала, що українці Закарпаття дуже бережуть свою віру та народність, й не хочуть вивчати ніякої мови окрім своєї. В газеті зазначалося, як русини деяких сіл принципово не купляли товар на ярмарку у тих, хто не знав руської мови, а іноді відверто глузували з високопосадовців, які не розуміли їхньої мови: «Та який то пан, тільки років учився, а не навчився руської мови?» – відповідали зустрічним питанням селяни в суді, коли їх запитували по-угорськи¹²⁵. Селяни, на відміну від інтелігенції та духовенства, як правило, не відрікалися і не цуралися рідної мови, релігії, народності¹²⁶. Хоча і з цього правила були винятки. На початку ХХ ст. частина українських сіл були настільки змадяризована, що лише старше покоління у них добре розмовляло українською, а молодь знала по-українськи лише «Отче Наш» та «Вірую». Зі своїми батьками вони розмовляли лише угорською і тільки віра вказувала на їх походження¹²⁷. Як правило, така ситуація спостерігалася у населених пунктах, які граничили з етнічними угорськими землями, й меншою мірою торкалася віддалених від етнічного пограниччя українських поселень. Загалом, у Закарпатті впродовж ХІХ – початку ХХ ст. село, зважаючи на неукраїнський за етнічною ознакою характер міст та ряд інших чинників, залишалося єдиним масовим соціальним хранителем і носієм етнонаціональної, мовно-культурної та релігійної ідентичності українства. Це не була специфічна риса українського національного руху чи етнонаціональних і соціокультурних процесів у цілому в Закарпатті чи навіть у Галичині та Буковині, де сільське населення також зберігало риси традиціоналізму й

архаїчності, й де він – національний рух – проходив за схожою моделлю розвитку. Адже, як показали дослідження Ю. Присяжнюка, на території Наддніпрянщини, де упродовж XIX ст. російською владою проводилась політика русифікації, лише село так само було єдиним масовим соціальним носієм української етнокультурної ідентичності¹²⁸.

Підводячи підсумки, зазначимо, що у середні XIX – на початку XX ст. процес національно-політичного та культурно-освітнього розвитку українців Закарпаття перебував під жорстким тиском та контролем угорської влади. Внаслідок проведення політики мадяризації український національний рух був позбавлений нормальних можливостей розвитку. При цьому результат політики асиміляції українців найбільше позначився на духовній і світській інтелігенції. Адже, на відміну від селян, які становили найбільший за чисельністю соціальний стан, практично вся інтелігенція на початок XX ст. була змадяризована. Знищуючи еліту української спільноти угорська влада позбавляла закарпатців національних провідників, лідерів національного поступу, які з пасивних об'єктів мадяризації ставали її активними суб'єктами.

Політика мадяризації, на думку автора, була основним гальмівним чинником розвитку українського національного руху в Закарпатті. Вона призвела, по-перше, до асиміляції частини українського населення, його переходу на бік угорців, засвоєння ним чужої мови, культури; по-друге, спричинила негативні зміни в структурі менталітету української нації, деформації національної самосвідомості українців, втрати частиною населення української національної ідентичності; по-третє, привела до сповільнення розвитку національного руху та формування національної, зокрема політичної, еліти, занепаду культурно-освітньої сфери. Однак, не зважаючи на те, що українцям у жорстких умовах угорського шовінізму та політики тотальної асиміляції було надзвичайно складно зберегти свою мову, релігію, національну ідентичність, абсолютна їх більшість усе ж не була змадяризована й зберегла власну національну самобутність.

Примітки

1. Žeguc I. Die nationalpolitischen Bestrebungen der Karpato-Ruthenen 1848-1914 / Žeguc Ivan. – Wiesbaden: Harrassowitz, 1965. – 145 S.
2. Макаренко Н. Закарпаття під тиском мадяризації: 1867-1914 pp. / Н. Макаренко // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України. – К., 2008. – Вип. 37. – С. 176-187.
3. Мандрик І. Ідеологія та практика проведення державної політики мадяризації в 70-80-х роках XIX століття / Мандрик І.О. // Науковий вісник Ужгородського Національного університету. Серія: Історія. Вип. 7 / [Редкол.: Мандрик І.О. (голов. ред.), Олашин М.В. (відп. ред.)]. – Ужгород: Вид-во В. Подяка, 2002. – С. 112-118.
4. Пап С. Історія Закарпаття / о. Степан Пап. Том III. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2003. – 648 с.
5. Пекар А. Нариси історії церкви Закарпаття. Том I. Єрархічне оформлення / Атанасій В. Пекар. – Рим: ОО. Василяни, 1967. – С. 96-112.

6. Фатула Р. С. Мадяризація освіти на Закарпатті в кінці XIX – на початку XX століть / Р.С. Фатула // Грани. – Д.: Дніпропетровський нац. ун-т, Центр соц.-політ. досліджень, 2011, №4. – С. 162-164.
7. Шандор В. Закарпаття. Історично-правовий нарис від IX ст. до 1920 / Вікентій Шандор. – Нью-Йорк: Карпатський Союз, 1992. – 292 с.
8. Mayer M. Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések: 1860-1910 / Mária Mayer. – Budapest: Akadémiai Kiadó, 1977. – 255 p.
9. Перени Й. Из истории закарпатских украинцев (1849-1914) / Й. Перени. – Budapest: Akadémiai Klado, 1957. – 160 с.
10. Де-Волланъ Г.А. Мадыяры и національная борьба въ Венгрии / Г.А. Де-Волланъ. – С.-Петербургъ: Тип. А. Траншеля, 1877. – 46 с.
11. Scotus Viator. Racial problems in Hungary / Scotus Viator [R. W. Seton-Watson]. – London: Archibald Constable & Co. Ltd, 1908. – 546 p.
12. Макаренко Н. Закарпаття під тиском мадяризації: 1867-1914 pp. – С. 176.
13. Шандор В. Закарпаття. Історично-правовий нарис від IX ст. до 1920. – С. 90.
14. Пап С. Названа праця. – С. 362.
15. Штефан А. За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України / Августин Штефан. – Кн. 1. – Торонто: Пробоєм, 1973. – С. 263.
16. Пап С. Названа праця. – С. 362.
17. Мандрик І.О. Названа праця. – С. 116.
18. Закон число 1879: XVIII. Про навчання угорської мови у закладах народної освіти. Франц Йосип, Калман Тіса // До історії національних меншин Австро-Угорщини (XIX – поч. XX ст.) / Упорядкування Кобаля Й.В.; передм. Худанича В.І. – Ужгород: Карпати-Гражда, 2001. – С. 13-15.
19. Державний архів Закарпатської області (далі – Держархів Закарпатської обл.), ф. 7, оп. 1, спр. 1087, арк. 3-4.
20. Макаренко Н. Названа праця. – С. 179.
21. Закарпаття в етнополітичному вимірі. – К.: ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – С. 162; Макаренко Н. Названа праця. – С. 180.
22. Шандор В. Названа праця. – С. 93.
23. Макаренко Н. Названа праця. – С. 180.
24. Нариси з історії Закарпаття. Том I. (з найдавніших часів до 1918 року). Відп. ред. Гранюк І.М. – Ужгород, 1993. – С. 404.
25. Справи русиновъ венгерскихъ. II. статья. Изъ Венгрии // Слово. – Львовъ. – 1861. – Ч. 33.
26. Брашайко Іван. Декілько слів за угорсько-руське простонародне жите і поезію // Січ: Альманах в пам'ять 40-их роковини основання товариства «Січ» в відні. – Львів. 1908. – С. 181.
27. Явдыкъ Л. Історія Угорской Руси / Л. Явдыкъ. – Варшава, 1904. – С. 73.
28. Держархів Закарпатської обл., ф. 1555, оп. 2, спр. 47, арк. 6.
29. Закарпаття в етнополітичному вимірі. – К.: ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – С. 163.
30. З листа уніатських священиків Марамороської жупи міністру культів і освіти Угорщини з проханням збільшити державну платню за заслуги перед угорською

- державою. 17 жовтня 1907 р. Мараморш-Сігет // Документи розповідають. Збірник документів. – Ужгород: Карпати, 1971. – С. 75.
31. Смутный стан словесности народной у Русинов угорскихъ. Ужгородъ, въ Юніи // Слово. – Львовъ. – 1862. – Ч. 49.
32. Справи русиновъ венгерскихъ. II. статья. Изъ Венгріи // Слово. – Львовъ. – 1861. – Ч. 33.
33. Клочурак С. До волі. Спомини... – С. 28.
34. Держархів Закарпатської обл., ф. 151, оп. 22, спр. 617, арк. 1-17; 3 листа уніатських священників Марамороської жупи міністру культів і освіти Угорщини з проханням збільшити державну платню за заслуги перед угорською державою. 17 жовтня 1907 р. Мараморш-Сігет // Документи розповідають. Збірник документів. – Ужгород: Карпати, 1971. – С. 75; Лист єпископа Мукачівської уніатської єпархії законодавчій комісії Ужанської жупи, в якому він вітає мадяризацію українських шкіл. Ужгород, 2 жовтня 1915 р. // Таємне стає явним. Документи про антинародну діяльність церковників на Закарпатті в Період окупації. Вид. 2-е, доп. / Упоряд. А.І. Гайдош, В.П. Місюра. Ужгород: Карпати, 1965. – С. 50-51.
35. Смутный стан словесности народной у Русинов угорскихъ. Ужгородъ, въ Юніи // Слово. – Львовъ. – 1862. – Ч. 49.
36. Бережанинь. Изъ угорской Руси // Слово. – Львовъ. – 1869. – Ч. 73.
37. Ринажевський Б. Правове становище в складі іноземних держав та становлення національної державності в Закарпатті (1918-1939) / Богдан Ринажевський. – Львів: Вид-во ЛРІДУ УАДУ, 2002. – С. 40.
38. Волошин А. Спомини. Релігійно-національна боротьба карпатських русинів-українців проти мадярського шовінізму / Августин Волошин. – Філадельфія: Карпатський голос, 1959. – С. 18-20; Пап С. Вказана праця. – С. 493.
39. Неужели писати намъ абцадломъ? // Листокъ. – Унгварь. – 1890. – № 7.
40. Волошин А. Спомини. Релігійно-національна боротьба... – С. 46-48.
41. Там само. – С. 50.
42. 3 листа комісії по визначенню правопису до єпископа Мукачівської уніатської єпархії про ліквідацію кирилиці і заміну її угорською азбукою. Ужгород, 8 липня 1904 р. // Таємне стає явним. Документи про антинародну діяльність церковників на Закарпатті в Період окупації. Вид. 2-е, доп. / Упоряд. А.І. Гайдош, В.П. Місюра. Ужгород: Карпати, 1965. – С. 21; 3 протоколу таємної наради постійних членів комісії єпархії, що належали до Естергомського архієпископату, де йшла мова про необхідність заборони кирилиці з метою денационалізації українського населення Закарпаття. 9 серпня 1915 р. // Таємне стає явним. Документи про антинародну діяльність церковників на Закарпатті в Період окупації. Вид. 2-е, доп. / Упоряд. А.І. Гайдош, В.П. Місюра. Ужгород: Карпати, 1965. – С. 48-49; 3 листа уніатських священників Марамороської жупи міністру культів і освіти Угорщини з проханням збільшити державну платню за заслуги перед угорською державою. 17 жовтня 1907 р. Мараморш-Сігет // Документи розповідають. Збірник документів. – Ужгород: Карпати, 1971. – С. 75; Документи розповідають. Збірник документів. – Ужгород: Карпати, 1971. – С. 48; Корреспонденція. Дня 8. Марта 1894. П.....ъ // Листокъ. – Унгварь. – 1894. – № 6; 3 листа уніатських священників Марамороської жупи міністру культів і освіти Угорщини з проханням збільшити державну платню

- за заслуги перед угорською державою. 17 жовтня 1907 р. Мараморош-Сігет // Документи розповідають. Збірник документів. – Ужгород: Карпати, 1971. – С. 75
43. Дещо з угорської Руси // Буковина. – Чернівці. – 1897. – Ч. 30.
44. Пап С. Названа праця. – С. 360.
45. Дещо з угорської Руси // Буковина. – Чернівці. – 1897. – Ч. 30.
46. Лист Міністерства культів і освіти Угорщини єпископу Мукачівської уніатської єпархії про встановлення священникам високої платні і винагород за виконання функцій таємних агентів. 12 лютого 1902 р. Будапешт // Документи розповідають. Збірник документів. – Ужгород: Карпати, 1971. – С. 92-93; 3 листа уніатських священників Марамороської жупи міністру культів і освіти Угорщини з проханням збільшити державну платню за заслуги перед угорською державою. 17 жовтня 1907 р. Мараморош-Сігет // Документи розповідають. Збірник документів. – Ужгород: Карпати, 1971. – С. 95; Держархів Закарпатської обл., ф. 4, оп. 1, спр. 95, арк. 1-6.
47. Закарпаття в етнополітичному вимірі. – С. 45.
48. Волошин А. Спомини. Релігійно-національна боротьба... – С. 52.
49. Клочурак С. До волі. Спомини. – С. 54.
50. Документи розповідають: збірник статей та документів / Упорядники А. Гайдош, Л. Кирилук. – Ужгород: Карпати, 1971. – С. 51.
51. Свѣтъ. – Унгварь. – 1869. – Ч. 25.
52. Пап С. Вказана праця. – С. 535.
53. Шандор В. Вказана праця. – С. 97.
54. Нариси з історії Закарпаття. Том I. (з найдавніших часів до 1918 року). / Відп. ред. і керівник авт. кол. І. Гранчак. – Ужгород, 1993. – С. 348.
55. Штефан А. За правду і волю: Спомини і дещо з історії Карпатської України від давніх давен до 1927 / Августин Штефан. – Кн. 2. – Торонто: Пробоєм, 1981. – С. 12.
56. Штефан А. За правду і волю. – С. 12; Клочурак С. До волі. Спомини... – С. 53-55; Сміян П.К. Революційний та національно-визвольний рух на Закарпатті кінця XIX – початку XX ст. / П.К. Сміян. – Л.: Вид-во Львівського університету, 1968. – С. 151-152; Аристовъ Ф.Ф. Карпато-руссіє писатели. Изслѣданіе по неизданнымъ источникамъ / Ф.Ф. Аристовъ: Въ трехъ тамахъ. Томъ I. – М.: Галицко-русское общество въ Петроградѣ, 1916. – С. 136; Закарпаття в етнополітичному вимірі. – К.: ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – С. 169.
57. Клочурак С. До волі. Спомини... – С. 54.
58. Клочурак С. До волі. Спомини... – С. 56; 3 листа тереблянського попа єпископу Мукачівської уніатської єпархії про боротьбу селян проти політики мадяризації та католицизму. Теребля, 30 травня 1918 р. // Таємне стає явним. Документи про антинародну діяльність церковників на Закарпатті в Період окупації. Вид. 2-е, доп. / Упоряд. А.І. Гайдош, В.П. Місюра. Ужгород: Карпати, 1965. – С. 60; 3 листа мараморош-сигетського намісника єпископа єпископу Мукачівської уніатської єпархії про вороже ставлення селян до попів і властей. Мараморо-Сигет, 4 червня 1918 р. // Таємне стає явним. Документи про антинародну діяльність церковників на Закарпатті в Період окупації. Вид. 2-е, доп. / Упоряд. А.І. Гайдош, В.П. Місюра. Ужгород: Карпати, 1965. – С. 61-62.
59. Клочурак С. До волі. Спомини... – С. 55.

60. 3 листа селян єпископові Мукачівської уніатської єпархії, в якому говориться, що вони скоріше віру залишать, а не терпітимуть ненависного попа. Богаревиця, 6 березня 1919 р. // Таємне стає явним. Документи про антинародну діяльність церковників на Закарпатті в Період окупації. Вид. 2-е, доп. / Упоряд. А.І. Гайдош, В.П. Місюра. Ужгород: Карпати, 1965. – С. 36.
61. Лист архідиякона Б. Галатковича єпископу Мукачівської уніатської єпархії, в якому він скаржиться, що селяни не підкоряються, кидають в нього камінням, погрожують, що вб'ють його. Нижні Ворота, 2 травня 1906 р. // Таємне стає явним. Документи про антинародну діяльність церковників на Закарпатті в Період окупації. Вид. 2-е, доп. / Упоряд. А.І. Гайдош, В.П. Місюра. Ужгород: Карпати, 1965. – С. 22; 3 листа єпископа Мукачівської уніатської єпархії піджупану Березької жупи, в якому він вимагає збройною силою придушити опір селян. Ужгород, 5 грудня 1908 р. // Таємне стає явним. Документи про антинародну діяльність церковників на Закарпатті в Період окупації. Вид. 2-е, доп. / Упоряд. А.І. Гайдош, В.П. Місюра. Ужгород: Карпати, 1965. – С. 31.
62. Савченко Ф. Заборона українства 1876 р. / Федір Савченко. – Харків, Київ: ДВУ, 1930. – С. 183-226.
63. Статистичное изъ Цислейтани и Угорщины // Слово. – Львовъ. – 1885. – Ч. 119.
64. Жаткович Ю. Етнографическій очерк угро-русских: комплексне видання / Юрій Жаткович. – Упоряд. і передмова О.С. Мазурка. – Ужгород: Мистецька лінія, 2007. – С. 13.
65. Там само. – С. 12.
66. Мандрик І.О. Названа праця. – С. 115.
67. Макаренко Н. Названа праця. – С. 183
68. Изъ Угорской Руси (Настоящее положеніе дѣлъ народныхъ) // Слово. – Львовъ. – 1868. – Ч. 50.
69. Клочурак С. До волі. Спомини... – С. 126.
70. І. Раковскій. Изъ Угорской Руси // Слово. – Львовъ. – 1883. – Ч. 144; Записка Александра Духновича. Отъ года 1861. // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – 1995. – № 20. – С. 529.
71. Майор Р. І. Діяльність закарпатської делегації у Відні 1849 р. й утворення «Руського округу» / Р.І. Майор // Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка: Історичні науки. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2011. – Т. 21. – С. 227; Изъ Земплинского комитата // Слово. – Львовъ. – 1865. – Ч. 77; Пап С. Названа праця. – С. 367.
72. Осмотръ часописей // Слово. – Львовъ. – 1861. – Ч. 28.
73. Закарпаття в етнополітичному вимірі. – С. 166.
74. Держархів Закарпатської обл., ф. 245, оп. 3, спр. 188, арк. 1-3; Мађьяризація Угрорусовъ // Слово. – Львовъ. – 1886. – Ч. 95.
75. Закарпаття в етнополітичному вимірі... – С. 156.
76. Дѣла Галицкой и Угорской Руси. Отъ Ужгорода (Конецъ) // Слово. – Львовъ. – Ч. 74; Уриль Метеоръ (И. А. Сильвай). Автобіографія. – Ужгород: Школьная Помощь, 1938. – С. 116; Добош С. Адольф Иванович Добрянскій: Очерк жизни и деятельности / Степан Добош. – 1956. – С. 98-100.
77. Жаткович Ю. Названа праця. – С. 63.

78. Сміян П.К. Названа праця. – С. 65.
79. Томашівський С. Угорські Русини в світлі мадярської урядової статистики / Стефан Томашівський // Записки Наукового товариства імени Шевченка. – 1903. – Т. LVI. Кн. VI. – С. 2.
80. Сміян П.К. Названа праця. – С. 69; Держархів Закарпатської обл., ф. 4, оп. 1, спр. 237, арк. 1-16; Там само, ф. 4, оп. 1, спр. 306, арк. 13.
81. Держархів Закарпатської обл., ф. 7, оп. 3, спр. 250, арк. 1-2; Там само. ф. 6, оп. 2, спр. 904, арк. 1-88; Там само. ф. 245, оп. 1, спр. 1329, арк. 1-23.
82. Народная пѣсня Рутеновъ // Сова. – Унгварь. – 1871. – Ч. 1; Сова. – Унгварь. – 1871. – Ч. 1-4; Штефан А. За правду і волю. – С. 172.
83. І ми в Європі. Протест галицьких Русинів проти мадярського тисячоліття. Львів. 1896 // Житє і слово. – Львів. – 1896. – Т. 5. Кн. 1. – С. 6; Штефан А. За правду і волю. – С. 26; Мадяризація имень // Листокъ. – Унгварь. – 1893. – № 7; Мадяризація имень // Листокъ. – Унгварь. – 1896. – № 23; Держархів Закарпатської обл., ф. 6, оп. 5, спр. 1046, арк. 1-26; Там само. ф. 245, оп. 2, спр. 517, арк. 1-47; Там само. ф. 1, оп. 3, спр. 1087, арк. 1-34.
84. Закарпаття в етнополітичному вимірі. – С. 156.
85. Сміян П.К. Названа праця. – С. 66.
86. Штефан А. За правду і волю. – С. 26-27.
87. Сміян П.К. Названа праця. – С. 66.
88. Обь угрорусскихъ названіяхъ нашихъ // Свѣтъ. – Унгварь. – 1867. – Ч. 4.
89. Пап С. Вказана праця. – С. 368.
90. Обь угрорусскихъ названіяхъ нашихъ // Свѣтъ. – Унгварь. – 1867. – Ч. 4.
91. Держархів Закарпатської обл., ф. 7, оп. 3, спр. 77, арк. 3-4.
92. Закарпаття в етнополітичному вимірі. – С. 183.
93. Сміян П.К. Названа праця. – С. 70-71.
94. Движеніе народной жизни въ Угорской Руси // Слово. – Львовь. – 1873. – Ч. 11.
95. Унгварь, 20 января 1871. // Свѣтъ. – Унгварь. – 1871. – Ч. 3.
96. Пап С. Названа праця. – С. 368-369.
97. Клочурак С. До волі. Спомини... – С. 57.
98. Держархів Закарпатської обл., ф. 7, оп. 3, спр. 2132, арк. 1-8; Клочурак С. До волі. Спомини... – С. 30, 57.
99. Пап С. Названа праця. – С. 473.
100. Клочурак С. До волі. Спомини... – С. 31; Держархів Закарпатської обл., ф. 151, оп. 2, спр. 907, арк. 1-7.
101. Пап С. Названа праця. – С. 473.
102. І ми в Європі. Протест галицьких Русинів проти мадярського тисячоліття. Львів. 1896 // Житє і слово. – Львів. – 1896. – Т. 5. Кн. 1. – С. 6.
103. Макаренко Н. Названа праця. – С. 181.
104. Охримович В. Вражнія з Угорскої Руси // Народ. – Львів. – 1895. – №6; Пропаші Русини угорські. II. // Буковина. – Чернівці. – 1895. – Ч. 39; І. С. з угорської України // Вістник Союза визволення України. – Відень. – 1915. – Ч. 59-60; Дещо з угорської Руси // Буковина. – Чернівці. – 1897. – Ч. 30; Изъ Угорской Руси // Слово. – Львовь. – 1865. – Ч. 63; Изъ записокъ русскаго туриста // Слово. – Львовь. – 1885. – Ч. 119; Духнович О. Лист до Я. Головацького. Пряшов, 25 травня (6 червня)

- 1853 р. // Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850-1862. Видав Др. Кирило Студинський. – Львів: Наукове Товариство ім. Шевченка, 1905. – С. 75; І ми в Європі. Протест галицьких Русинів проти мадярського тисячоліття. Львів. 1896 // Жите і слово. – Львів. – 1896. – Т. 5. Кн. 1. – С. 4-6; Драгоманов М. Австро-руські спомини (1867-1877 рр.) // Літературно-публіцистичні праці. – Том 2. – Київ: Наукова думка, 1970. – С. 276; Гнатюк В. Угроруська мізерія // Жите і слово. – Львів. – 1897. – Т. 6. Кн. 1. – С. 54.
105. Записка Александра Духновича. Отъ года 1861. // Науковий збірник Музею української культури у Свиднику. – 1995. – № 20. – С. 536; Уриль Метеоръ (И. А. Сильвай). Автобіографія. – Ужгород: Школьная Помощь, 1938. – С. 102; Пап С. Названа праця. – С. 436.
106. К. Изъ Угорской Руси // Слово. – Львовъ. – 1862. – Ч. 3.
107. Записка Александра Духновича. Отъ года 1861. – С. 529.
108. Охримович В. Вражив з Угорскої Руси // Народ. – Львів. – 1895. – №6.
109. І ми в Європі. Протест галицьких Русинів проти мадярського тисячоліття. Львів. 1896 // Жите і слово. – Львів. – 1896. – Т. 5. Кн. 1. – С. 5.
110. Гнатюк В. Угроруська мізерія // Жите і слово. – Львів. – 1897. – Т. 6. Кн. 1. – С. 61.
111. Стрипський Г. Москвофілізм, українізм і вітчизняні руснаки / Гіядор Стрипський // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія / Ужгород. націон. ун-т. – Випуск 20. – Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2008. – С. 272.
112. Штефан А. За правду і волю. – С. 26.
113. Шандор В. Закарпаття. Історично-правовий нарис від ІХ ст. до 1920. – С. 97.
114. Сміян П.К. Названа праця. – С. 67.
115. З повідомлення радників Мукачівської уніатської консисторії єпископу, де вимагається покарати селян за те, що вони борються проти гніву церкви. Ужгород, 7 липня 1908 р. // Таємне стає явним. Документи про антинародну діяльність церковників на Закарпатті в Період окупації. Вид. 2-е, доп. / Упоряд. А.І. Гайдош, В.П. Місюра. Ужгород: Карпати, 1965. – С. 30; Сміян П.К. Названа праця. – С. 148.
116. Лист дубівського попа мукачівському єпископу, в якому піп повідомляє, що населення чинить впертий опір, веде рішучу боротьбу проти заборони юліанського календаря. Дубове, 11 лютого 1918 р. // Таємне стає явним. Документи про антинародну діяльність церковників на Закарпатті в Період окупації. Вид. 2-е, доп. / Упоряд. А.І. Гайдош, В.П. Місюра. Ужгород: Карпати, 1965. – С. 54; 3 листа нанківського попа Е. Табаковича єпископу Мукачівської уніатської єпархії про те, що селяни чинять опір об'єднанню календарів. Нанкове, 22 квітня 1918 р. // Таємне стає явним. Документи про антинародну діяльність церковників на Закарпатті в Період окупації. Вид. 2-е, доп. / Упоряд. А.І. Гайдош, В.П. Місюра. Ужгород: Карпати, 1965. – С. 55-56.
117. З протоколу зборів попів Дубівського благочинницького округу про зростання антицерковних і революційних настроїв серед селянства. Дубове, 21 травня 1918 р. // Таємне стає явним. Документи про антинародну діяльність церковників на Закарпатті в Період окупації. Вид. 2-е, доп. / Упоряд. А.І. Гайдош, В.П. Місюра. Ужгород: Карпати, 1965. – С. 59; 3 листа тереблянського попа єпископу Мукачівської уніатської єпархії про боротьбу селян проти політики мадяризації та католицизму.

- Теребля, 30 травня 1918 р. // Таємне стає явним. Документи про антинародну діяльність церковників на Закарпатті в Період окупації. – С. 60; Сміян П.К. Названа праця. – С. 74.
118. З листа тереблянського попа єпископу Мукачівської уніатської єпархії про боротьбу селян проти політики мадяризації та католицизму. Теребля, 30 травня 1918 р. // Таємне стає явним. Документи про антинародну діяльність церковників на Закарпатті в Період окупації. – С. 60.
119. Макаренко Н. Названа праця. – С. 182.
120. Пап С. Названа праця. – С. 315.
121. Там само. – С. 318.
122. Проект политической программы для Руси австрийской. – Львовь, Ставропигийскій институт, 1871. – 44 с.; Programm zur Durchführung der nationalen Autonomie in Österreich (Fon einem Slaven). – Wien, Verlag des «Parlamentär», 1885. – 167 s.
123. Dobrzanszky Adolf. Képvisező urnak az alsóház 1868-diki october hó 19-kén tartott I. Beszéde. Pest, Nyomatott Kunosy es Rethynel. 1868. – oldal. 3; Промова Адольфа Добжанського (Добрянського) під час загального обговорення проекту закону про національність. 25 листопада 1868 р. // До історії національних меншин Австро-Угорщини (XIX – поч. XX ст.) / Упорядкування Кобаля Й.В.; передм. Худанича В.І. – Ужгород: Карпати-Гражда, 2001. – С. 11-12.
124. Духнович О. Лист до Я. Головацького. Пряшов, 8 (20) V 1860 р. // Кореспонденція Якова Головацького в літах 1850-1862. Видав Др. Кирило Студинський. – Львів: Наукове Товариство ім. Шевченка, 1905. – С. 496.
125. Югик Іоан. З Угорскої Руси. (Про жите тамошніх русинів) // Буковина. – Чернівці. – 1889. – Ч. 17.
126. Изъ записокъ русскаго туриста // Слово. – Львовь. – 1885. – Ч. 119; Штефан А. За правду і волю. – С. 30; Явдыкъ Л. Історія Угорскої Руси / Л. Явдыкъ. – Варшава, 1904. – С. 72; Клочурак С. До волі. Спомини... – С. 46.
127. Клочурак С. До волі. Спомини... – С. 45.
128. Присяжнюк Ю.П. Українське селянство Наддніпрянщини другої половини XIX – початку XX ст. як соціоментальна історична спільнота. – автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. – Дніпропетровський національний університет. – Дніпропетровськ, 2008. – С. 31.

Summary

The article analyzes the policy Magyarization which is regarded by the author as a major inhibitory factor in the development of Ukrainian national movement in Zakarpattya, highlights key areas, methods and results of its implementation of the Hungarian government in the mid-nineteenth – early twentieth century.

Key words: *Magarization, Rusyn, Ukrainian, Hungarian, national movement, Zakarpattya.*

Одержано 19 квітня 2013 р.